

УДК 613.6

РЕЖИМ РОБОТИ ТА ГІГІЄНІЧНІ УМОВИ ПРАЦІ ВЧИТЕЛІВ У СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Апихтін К.О.Інститут медицини праці
Національної академії медичних наук України**Латіна Г.О.**

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Умови праці вчителів у загальноосвітніх навчальних закладах характеризуються відхиленням показників мікроклімату від нормативних значень: перевищення норми температури у класах на кінець уроків становить $11,6 \pm 3,1\%$, перевищення вологості – на $19,96 \pm 4,04\%$, зниження питомої потужності ламп у 3,5 рази порівняно з нормою. За показниками напруженості умови праці відповідають 3 класу, 2-3 ступеню. Професійне навантаження вчителів складає від 18 до 34 год. на тиждень із загальною тривалістю робочого часу від 7 до 44 год. на тиждень.

Ключові слова: вчителі, режим роботи, умови праці, гігієна, загальноосвітні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Населення працездатного віку в Україні складає 20 млн. Серед них понад 6,5 млн. чоловік працюють у шкідливих та небезпечних умовах праці, що становить реальну загрозу здоров'ю робітників і, в окремих випадках, здоров'ю майбутніх поколінь [6; 12].

Аналіз даних гігієнічної оцінки умов праці в різних галузях виробництва в Україні свідчить про наявність близько 140 шкідливих виробничих чинників, що перевищують гранично допустимі рівні. Причому 40 чинників – це фізичні, біологічні та інформаційні (напруженість праці), решта належить до хімічних шкідливих виробничих чинників [12].

Таким чином, саме дослідження професійних ризиків здоров'я працюючих у шкідливих і небезпечних умовах праці – нагальна проблема сьогодення, що має загальнодержавне значення, бо створює нову ідеологію профілактичної медицини, яка базується на прогнозуванні та попередженні несприятливих наслідків професійної діяльності людини на її здоров'я [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фізіологічне визначення поняття «робота» полягає в активності, що проявляється як реакція на навантаження та залежить від індивідуальних особливостей людини. В залежності від характеру навантаження робота може бути як фізична, так і розумова. Розумова діяльність, окрім розумового навантаження, включає ще й емоційне, перевага якого визначає пріоритетність реакцій вегетативної нервової системи [11].

Загальновідомо, що праця вчителів та викладачів належить до видів розумової діяльності, яка пов'язана з високим нервово-емоційним напруженням у системі психосоціальних взаємовідносин «людина – людина» (Навакатикян А.О., Ковалева А.И., 1989).

Питання збереження і зміцнення здоров'я вчителя вважається одним із пріоритетних у сфері його життєвих та фахових інтересів [5]. У психолого-педагогічній науці під професійним здоров'ям вчителя розуміють здатність організму зберігати й активізувати компенсаторні, захисні, регуляторні механізми, що забезпечують працездатність, ефективність і розвиток особистості вчителя в умовах педагогічної діяльності [9].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати стан гігієнічних умов праці педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про Загальну середню освіту» педагогічним працівником (ПП) повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

За психологічною характеристикою педагогічна діяльність – це цілеспрямований, виховний та повчальний вплив вчителя на учнів з метою особистісного, інтелектуального розвитку, а також основа саморозвитку та самовдосконалення учнів. Зміст педагогічної діяльності включає предмет, засоби, продукт та результат.

Предметом педагогічної діяльності є організація навчальної діяльності учнів, яка спрямована на засвоєння предметного соціокультурного досвіду. Засобами змісту педагогічної діяльності є наукові (теоретичні та емпіричні) знання. Засобами передачі знань є пояснення, показ, спільна робота з учнями під час вирішення учбових задач, безпосередня практика, тренінги.

Продуктом педагогічної діяльності є індивідуально сформований досвід учня. Він перевіряється та оцінюється на іспитах, заліках, під час вирішення учбових задач, контрольних робіт. Результатом педагогічної діяльності повинен бути особистісний індивідуальний розвиток учня, його вдосконалення [1].

З позиції методологічної структури педагогічної діяльності – це складно організована система ряду діяльності: вчителя-предметника, вчителя-методиста, вчителя-програміста. Діяльність вчителя-предметника полягає у виконанні завдань, які подані зовні. Діяльність вчителя-методиста – у конструюванні прийомів та методів навчання. Діяльність вчителя-програміста – у програмуванні, складанні навчальних програм [9].

За результатами атестації серед педагогічних працівників встановлюються наступні кваліфікаційні категорії: спеціаліст, спеціаліст II категорії, спеціаліст I категорії, спеціаліст вищої категорії.

Відповідно до статті 50 Кодексу законів про працю України нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень [10].

З метою створення умов для охорони праці та здоров'я окремих категорій працівників, згідно зі ст. 51 Кодексу законів про працю України, передбачено встановлення для них скороченої тривалості робочого часу. До цієї категорії працівників належать і працівники з високим інтелектуальним і нервовим навантаженням: вчителі, викладачі, лікарі та ін.

Робочий час вчителів та інших ПП ЗНЗ регулюється відповідним розкладом навчальних занять, згідно з тижневим навантаженням, а також планами виховної та методичної роботи. Педагогічне навантаження вчителя ЗНЗ незалежно від підпорядкування, типу і форми власності регламентується часом, призначеним для здійснення навчально-виховного процесу.

Педагогічне навантаження вчителя включає 18 навчальних годин протягом навчального тижня, що становлять тарифну ставку, а також інші види педагогічної діяльності. Згідно зі статтею 25 Закону України «Про середню освіту» розподіл годин на інші види педагогічної діяльності проводиться у відсотках у співвідношенні до тарифної ставки вчителя ЗНЗ. До інших видів педагогічної діяльності належать: класне керівництво, перевірка зошитів, завідування майстернями, навчальними кабінетами, навчально-дослідними ділянками.

Таким чином, при 18-ти годинному навантаженні на тиждень вчитель на класне керівництво витрачає 20-25%, що становить 3,6-4,5 год. на тиждень; на перевірку зошитів – 10-20% (1,8-3,6 год.); завідування майстернями – 15-20% (2,7-3,6 год.); завідування навчальними кабінетами та навчально-дослідними ділянками – 10-15% (1,8-2,7 год.) на тиждень.

Якщо період канікул не збігається з черговою відпусткою, в цей час ПП залучаються до педагогічної та організаційної роботи у межах часу, що не перевищує їх навчального навантаження до початку канікул.

Тривалість робочої години ПП регулюється пунктом 64 «Інструкції про порядок обчислення заробітної платні працівників освіти», згідно з якою ставки заробітної плати ПП встановлюються виходячи із витрат робочого часу в астрономічних годинах (60 хвилин). Короткі перерви, передбачені між уроками, є робочим часом ПП [10].

Тривалість уроків і перерв встановлюється відповідно до положення про навчальний заклад. В навчальних планах шкіл усіх типів і найменувань час на навчальні дисципліни визначається в академічних годинах (45 хвилин), крім перших класів з тривалістю 35 хвилин та других – четвертих – 40 хвилин.

Залучення ПП до чергування в закладі регулюється пунктом 24 Типових правил внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України. Визначено, що керівник закладу освіти залучає ПП до

чергування згідно з графіком, який затверджується за погодженням з педагогічним колективом і профспілковим комітетом [10].

Тривалість навчального року у ЗНЗ I ступеня не може бути меншою 175 робочих днів, а II-III ступенів – 190 робочих днів, без урахування часу на складання перевірних та випускних іспитів, тривалість яких не може перевищувати трьох тижнів.

За свідченням А.В. Карпенко, професійне навантаження вчителів старших класів складає від 18 до 34 год. на тиждень із загальною тривалістю робочого часу від 7 до 44 год. на тиждень [Карпенко А.В., 1975]. Є.К. Доронкіна при проведенні хронометражних спостережень за вчителями початкових класів тижневе навантаження реєструвала до 24 год. на тиждень, тобто по чотири уроки щодня за розкладом [Доронкіна Е.К., 1976].

У вчителів історії, географії, біології загальна тривалість розумової роботи становить від 8 до 10 год. на день. У філологів, математиків та вчителів молодших класів – до 10-11 год. При цьому дослідники зауважують про зміни навантаження протягом навчального року в бік збільшення [Навакатикян А.О., Крыжановская В.В., 1979].

Окрім того, Л.І. Томашевська та Є.К. Доронкіна зазначають, що велику частку у бюджеті часу викладача (28-32 год.) займає час, не пов'язаний з педагогічним процесом – складання довідок, звітів, виготовлення наочностей. Зміна тривалості робочого часу також пов'язується з відсутністю можливості заздалегідь передбачити прихід батьків, тривалості бесіди з ними, тривалості додаткових занять, що за даними Є.К. Доронкіної призводить до нервово-емоційного напруження та несприятливого впливу на працездатність вчителів.

Аналізуючи основні прояви фахових шкідливостей, Ю.Б. Мельничук зазначає перевагу у жінок-педагогів інтелектуальної напруги в основному через необхідність працювати вдома у вечірній час (Мельничук Ю.Б., 2001). Подібну тенденцію розподілу часу вчителів встановлено у дослідженнях О. О. Навакатікіяна [Навакатікіян А.О., Ковалева А.И., 1989]. При цьому вчителі витрачають на господарську роботу від однієї до семи годин на добу, оскільки педагогічний контингент шкіл це переважно жінки [Карпенко А.В., 1975].

За результатами анкетних даних поданих у дослідженнях Л. І. Томашевської (1978), встановлено нераціональне використання часу на відпочинок вчителями після робочого дня та у святкові дні. У більшості випадків він має пасивний характер і не включає заняття фізичною культурою та спортом. За даними Ю.Б. Мельничук, у кожному 2-му випадку жінки-педагоги ведуть сидячий спосіб життя. Серед обстеженого контингенту 85% вчителів не займаються фізичною працею та ранковою гімнастикою. Протягом доби пішки проходять у середньому 1,5-2 км, не враховуючи рух по школі та дому (2001). Так, індійські вчені М. Vaz та А.В. Bharathi зазначають низький рівень занять вчителями активними фізичними вправами, що призводить до розвитку серцево-судинної патології [13].

Аналіз наукових досліджень свідчить про перевагу соціологічних та хронометражних мето-

дів досліджень умов праці. На думку А.В. Карпенко (1975), обсяг неформалізованої інформації, котру протягом уроку активно збирає та обробляє викладач, дуже великий і не піддається точному обліку.

Але існують дослідження інших видів розумової праці за показниками шкідливості та напруженості трудового процесу. Так А.І. Ковальова (1975) при професіографічному дослідженні трудового процесу вчителів-математиків встановила високу щільність робочого часу – 78-92%, вільний темп роботи, відсутність емоційogenних факторів та значне обмеження рухової активності.

Згідно з пп. 4.5.14 «Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» класифікація умов праці (далі за текстом Гігієнічна класифікація) за показниками мікроклімату для видів робіт, для яких регламентований оптимальний мікроклімат, клас шкідливості визначається відносно оптимальних параметрів.

Зважаючи на те, що місцем роботи вчителя є загальноосвітні навчальні заклади, документом щодо регламентації гігієнічних умов і режимів є Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу, які поширюються на ЗНЗ І, І-ІІ, І-ІІІ ступенів, спеціалізовані школи І, ІІ, ІІІ ступенів, гімназії, ліцеї, колегіуми, що проєктуються, будуються, реконструюються, та ті, що існують, незалежно від типу, форми власності й підпорядкування [2].

За свідченням О.О. Навакатікяна (1989), гігієнічні умови зовнішнього середовища в класах у більшості випадків сприятливі. Але на сьогодні В.Р. Кучма, О.Ю. Мілушкіна (2004) зазначають, що при аналізі та оцінці стану здоров'я дитячого населення серед зовнішніх факторів ризику, які формують різні передпатологічні та патологічні стани у дітей та підлітків, головними є умови виховання та навчання, які не відповідають гігієнічним нормам та санітарним правилам.

Ст. Шпангенберг, Б. Бова при оцінці гігієнічних вимог та норм показників, що характеризують школу, навчальне середовище, встановили високі кореляційні коефіцієнти між захворюваннями органів чуття, серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту та ендокринної системи та шкільними факторами ризику [8].

За даними досліджень Г.Г. Оніщенко, кожний четвертий заклад не відповідає санітарним нормам за освітленістю. Стан штучного освітлення у приміщеннях шкіл залишається нижче належного рівня. Показники мікроклімату у 75,8% класних приміщень міських шкіл вище норми та у 91,3% сільських шкіл нижче норми [7].

Показники мікроклімату в учительських кімнатах під час педагогічних нарад та підготовки до уроків фактично не вивчалися (О.О. Навакатікяна, 1989). У ході гігієнічної оцінки показників мікроклімату: вологості та температури, зафіксовано відхилення фізичних факторів від нормативних значень у класних кімнатах ЗНЗ. Різниця рівня температури повітря у класах на початку та закінченні уроків становить $+11,6 \pm 3,1\%$, відносної вологості – $+19,96 \pm 4,04\%$ [4].

Таким чином при дослідженні режиму праці вчителя науковцями встановлено, що професійна педагогічна діяльність супроводжується нерациональною організацією режиму праці та відпочинку вчителів ЗНЗ як початкової ланки, так і старших класів. Перепрацювання притаманні вчителям початкової ланки, філологам, математикам. Відсутні дані щодо порушень режиму праці вчителів різного кваліфікаційного рівня.

Спостерігається брак включення у нормативну тривалість робочого часу робіт, не пов'язаних з педагогічним процесом – складання довідок, звітів, виготовлення наочностей (Доронкіна Е.К., 1976).

На підставі аналізу фактичного робочого навантаження вчителів, встановлено порушення режиму їх праці за рахунок збільшення тижневого навантаження, відсутності регламентації позаурочної роботи, а також обмеження кількості вихідних днів та відсутності регламентованих перерв. Напруженість праці вчителя загальноосвітніх навчальних закладів згідно «Гігієнічної класифікації праці» ГН 3.3.5-3.3.8;6.6.1-083-2001 має бути віднесена до 3 класу 3 ступеня [3].

Висновки і пропозиції. Таким чином умови праці вчителів у загальноосвітніх навчальних закладах характеризуються відхиленням показників мікроклімату від нормативних значень: перевищення норми температури у класах на кінець уроків становить $11,6 \pm 3,1\%$, перевищення вологості – на $19,96 \pm 4,04\%$, зниження питомої потужності ламп у 3,5 рази порівняно з нормою. За показниками напруженості умови праці відповідають 3 класу, 2-3 ступеню згідно до «Гігієнічної класифікації праці...» (2004 р.).

Список літератури:

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Державні санітарні норми 5.5.2.008-01 // Директор школи. – 2002. – № 38(230). – С. 3–30.
3. Латіна Г.О. Професіографічна характеристика умов праці вчителя / Г.О. Латіна // Гігієна населених місць. – 2009. – № 53 – С. 125–130.
4. Латіна Г.О. Гігієнічна характеристика професійної діяльності вчителів загальноосвітнього навчального закладу / Г.О. Латіна, І.О. Калиниченко // Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів: наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 21-22 жовтня 2009 р.: тези доп. – Харків: ДУ «ІОЗП АМНУ», 2009 р. – С. 161–166.
5. Мешко Г.М. Професійне здоров'я педагога як умова ефективної виховної діяльності / Г.М. Мешко, О.І. Мешко // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 24. – С. 93–96.
6. Москаленко В.Ф. Відмінності в здоров'ї населення та стратегії досягнення рівності в охороні здоров'я / В.Ф. Москаленко, В.М. Пономаренко // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2004. – № 1. – С. 5–9.

7. Онищенко Г.Г. Проблема улучшения здоров'я учащихся и состояние общеобразовательных учреждений / Г.Г. Онищенко // Гигиена и санитария. – 2005. – № 3. – С. 40–43.
8. Шпангенберг Ст. Воздействие факторов учебной среды и обучения на состояние здоров'я учеников / Шпангенберг Ст., Бова Б. // Гигиена и санитария. – 2003. – № 5. – С. 50–53.
9. Столяренко Л.Д. Основы психологи / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д.: Фенікс, 1996. – 736 с.
10. Тривалість робочого часу вчителя // Освіта. – 2004. – № 51. – С. 14–25.
11. Физиология человека. В 3-х томах. Т. 3. Пер. с англ. / Под ред. Р. Шмидта и Г. Тевса. – М.: Мир, 1996. – 198 с.
12. Чернюк В.І. Оцінка ризиків здоров'ю та управління ними як проблема медицини праці / В.І. Чернюк, П.М. Бітте // Український журнал з проблем медицини праці. – 2005. – № 1. – С. 47–53.
13. Mario Vaz How sedentary are people in 'sedentary' occupations? The physical activity of teachers in urban South India / Mario Vaz, A.V. Bharathi // Occupational Medicine. – 2004. – Vol. 1. – P. 369–372.

Апыхтин К.А.

Институт медицины труда

Национальной академии медицинских наук Украины

Латина А.А.

Сумской государственный университет имени А.С. Макаренко

РЕЖИМ РАБОТЫ И ГИГИЕНИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ТРУДА УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

Условия труда учителей в общеобразовательных учебных заведениях характеризуются отклонением показателей микроклимата от нормативных значений: превышение нормы температуры в классах на конец уроков составляет $11,6 \pm 3,1\%$, превышение влажности – на $19,96 \pm 4,04\%$, снижение удельной мощности ламп в 3,5 раза по сравнению с нормой. По показателям напряженности условия труда соответствуют 3 класса, 2–3 степени. Профессиональная нагрузка учителей составляет от 18 до 34 ч. на неделю с общей продолжительностью рабочего времени от 7 до 44 ч. в неделю.

Ключевые слова: учителя, режим работы, условия труда, гигиена, общеобразовательные учебные заведения.

Apykhtin K.A.

Institute for Occupational Health

of National Academy of Medical Sciences of Ukraine

Latina A.A.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

MODE AND TERMS AND CONDITIONS OF LABOR WORK TEACHERS IN MODERN SCHOOLS

Summary

The working conditions of teachers in schools do not meet the norm. There is a rise in temperature in the classrooms at the end of lessons and is $11,6 \pm 3,1\%$, an increase of humidity – to $19,96 \pm 4,04\%$. In terms of working conditions of teacher assessment correspond to the third class of 2–3 degrees. Professional load of teachers is 18 to 34 hours a week.

Keywords: teacher, mode of work, terms of labor, hygiene, school.